

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of TafsİR Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2021 (Ekim/October)

Bir Belâgat Terimi Olarak Kur’ân’da Tenkît/Nükte

Tanküt/Nukta as a Term of Rhetoric in the Qur’ân

Sabğatullah TAYFUR

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı

Presidency of Religious Affairs

Diyarbakır, Turkey

s.tayfur56@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0920-4451>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 19/07/2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 07/10/2021

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2021

Atıf / Citation: Tayfur, Sabğatullah. “Bir Belâgat Terimi Olarak Kur’ân’da Tenkît/Nükte”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Ekim/October 2021), 779-799.

<https://doi.org/10.31121/tader.973138>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of TafsİR Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

Öz

Kur'ân-ı Kerîm, belâgatın en üst seviyesinde yer alan ilâhî bir şaheserdir. Onun bu zirvede bulunmasını sağlayan en önemli faktörlerden birisi, birçok söz sanatını ve edebî güzelliği barındırmasıdır. Bu husus, onu ilâhî ve beşerî bütün eserler arasında ayrıcalıklı kılan ve olağanüstü bir metin yapan en önemli etkenler arasında yer almaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılan edebî sanatlardan birisi tenkît metodudur. Bir nükteye dayanarak alternatif ifadeler arasında belli bir ifadeyi seçme olan tenkît, bizi âyetlerdeki gizli mesajların izini sürmeye sevk etmektedir. Böylece ilâhî kelâmdaki anlam zenginliğinin ortaya çıkmasına vesile olmaktadır. Tenkît metodunun en ayırıcı özelliği, barındırdığı nükte unsurudur. Bu sanatın bel kemiğini oluşturan ince nüktelerin varlığı sebebiyle cümlede herhangi bir eksiklik kalmayacak şekilde bir anlam bütünlüğü meydana gelmektedir. Tenkît, ufuk açıcı bu özelliği sayesinde insanları ilâhî sözlerde derin bir şekilde düşünmeye yöneltmektedir. Böylece Kur'ân-ı Kerîm'deki her bir tenkît örneğini inceleyerek onun harikulade bir kitap olma özelliğini daha iyi kavramakta ve özüne bir adım daha yaklaşmaktayız. Bu çalışmamızda, ilk olarak tenkîtin sözlük ve terim anlamını açıklamaya çalıştık. Ardından bunun Arapçadaki uygulamalarına yer verdik. Daha sonra âyetlerdeki bazı tenkît örneklerini incelemeye tabi tuttuk. Bunkdaki amacımız, bir nebze de olsa, Kur'ân-ı Kerîm'in mucizevî yönünün gün yüzüne çıkmasına katkı sunmaktır. Bu açıdan baktığımızda çalışmamızın önem arz ettiğini söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Belâgat, Nükte, Tenkît, Metot.

Abstract

The Qur'an is a divine masterpiece at the highest level of rhetoric. One of the most important factors that ensure the Qur'an to be at this point is that it as many rhetoric and literary beauty. This is one of the most important factors distinguishing it among all divine and human works and making it an extraordinary text. One of the literary arts used in the Qur'an is the method of tankît. Tankît, which is choosing a certain expression among alternative expressions based on wit, leads us to follow the hidden messages in the verses. Thus, it leads to the emergence of the richness of meaning in the divine word. The most distinctive feature of the tankît method is the witty element it contains. Due to the existence of fine witticisms that form the backbone of this art, a sense of integrity is formed in the sentence without any deficiencies. Thanks to this eye-opening feature, tankît directs people to think deeply in divine words. Thus, by examining each example of tankît in the Qur'an, we better understand its character as a wonderful book and get one step closer to its essence. In this study, we first tried to explain the dictionary and term meaning of tankît. Then we included its applications in Arabic. Then, we examined some examples of tankît in the verses. Our aim here is to contribute to the unveiling of the miraculous aspect of the Qur'an to a small extent. From this point of view, we can say that our study is important.

Keywords: Tafsîr, Qur'ân, Rhetoric, Nukta, Tankît, Method.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, birçok edebî güzelliği ve söz sanatını barındırmaktadır. Bunlardan birisi, bir nükteye dayanarak belli bir ifadeyi kullanmayla gerçekleşen tenkît metodudur. Tenkît, Arap Belâgatındaki terimleşmiş haliyle, Kur'ân'ın sayılı âyetlerinde bulunmakla beraber bu metodun temelinde bulunan nükte hususunu, kutsal kitabımızın hemen hemen her yerinde görmekteyiz. Çünkü ilâhî bir kelâm olması hasebiyle onun her sayfasında hatta her âyetinde ince bir nüktenin ve hikmetin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu husus, onu mu'ciz kılan en önemli hususlar arasında yer almaktadır. *İ'râbü'l-Kur'ân ve beyânühû* adlı tefsirinde bu nüktelere sık sık temas eden Muasır Müfessir Muhyiddîn ed-Dervîş'in de ifade ettiği gibi, Kur'ân'ın bu nükteleri herkes tarafından fark

edilemez, sadece buna merak salan ve Kur'ân'ın belâgati konusunda bilgi sahibi olan insanlar tarafından sezilebilir.¹ Bu yüzden bunların Muhyiddîn ed-Dervîş ve Mahmûd b. Abdîrahîm es-Sâfî gibi bazı çağdaş İslâm bilginleri tarafından incelemeye alındığını, bunlar arasında temâyüz eden ve ilgi çeken örneklerin tenkît terimi başlığı altında ele alınıp açıklandığını görmekteyiz.

Tefsir kitapları başta olmak üzere birçok eserde Kur'ân nükteleri hakkında bazı bilgilere rastlamak mümkündür. Bunun haricinde hem Türkiye'de hem de Türkiye dışında, dinî kaynaklar da dâhil olmak üzere değişik ilim dallarındaki nüktelerle ilgili birtakım çalışmaların varlığını görmekteyiz. Bu konuda çalışmamızla benzerlik arz eden birkaç eser ismi zikretmek gerekirse Türkiye'de Hasan Taşdelen ve Şener Şahin tarafından kaleme alınan *Kur'ân'la Nükte* isimli kitabı; Hikmet Koçyiğit tarafından yazılan *Kur'ân Nükteleri Üzerine* adlı makaleyi; Türkiye dışında ise Akîle La'şebî tarafından telif edilen *en-Nüketü'n-nahviyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli makaleyi örnek verebiliriz. Fakat bunların nükteyi, tenkît gibi bir belâgat teriminden ziyade mizah ve latife anlamıyla veya Kur'ân'la alakalı birçok ilmi kapsayan yönüyle ya da gramer özelliğiyle ele aldıklarını görmekteyiz. Öte yandan gerek Arap dünyasında gerek ülkemizde belâgat ilminde terimleşmiş haliyle Kur'ân'daki tenkît örnekleri hakkında müstakil bir çalışmaya rastladığımızı söyleyemeyiz. Yalnız, Üsâme b. Munkız'ın (ö. 584/1118), *el-Bedî' fi nakdi's-şî'r*, İbn Ebî İsbâ'ın (ö. 654/1256), *Tahrîrü't-tahbîr* ve Ali el-Hamevî'nin (ö. 837/1433), *Hiżânetü'l-edeb ve gayetü'l-erib* adlı eserlerinde, tenkîti bir belâgat terimi olarak müstakil bir başlık altında ele aldıklarını ve bu eserlerin çalışmamızın temel kaynaklarından olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Halil İbrahim Kaçar da, tenkîti bir edebiyat terimi olarak Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde müstakil bir madde olarak ele almış ve konuyu bir sayfada kısa ve öz bir şekilde açıklamaya çalışmıştır.²

Bu çalışmamızdaki amacımız, Kur'ân'daki üstün belâgatın ve eşsiz üslubun gün yüzüne çıkmasına, gücümüz nispetinde katkı sunmaktır. Bunun, Kur'ân nüktelerinin ve ondaki gizli anlamların ortaya çıkmasına vesile olacağı için, önem arz ettiğini düşünmekteyiz.

1. Tenkîtin Tanımı ve Arap Edebiyatındaki Uygulamaları

Tef'îl bâbindan olan tenkît “تَنَكَّتْ يَنْكُتُ”nün masdarı olup ilgi çekici ya da gülünç bir şey söyleyerek insanları güldürme ve hurmanın yumuşayıp olgunlaşması anlamına gelmektedir.³ Onun

¹ Muhyiddîn ed-Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'ân ve beyânühü* (Suriye: Dâru'l-İrşâd, ts.), 2/55; 3/570; 6/251.

² Halil İbrahim Kaçar, “Tenkît”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 40/465 vd.

³ Ali b. İsmâ'il b. Sîde el-Mursî, “n-k-t”, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, thk. 'Abdülhamîd Hindâvî (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 6/771; Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Mukrî el-Feyyûmî, “n-k-t”, *el-Mişbâhu'l-münîr* (Beirut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 624; Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-İfrîkî el-Mısırî, “n-k-t”, *Lisânu'l-'arab* (Beirut: Dâru Sâdır, ts.), 2/100; Ahmed Muhtar Ömer, “n-k-t”, *Mu'cemu'l-luğati'l-'arabiyyeti'l-mu'aşıra* (Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 2008) 3/2278.

yalın hali olan “تَكْتٌ” ise düşünerek bir çakıl tanesi veya çubuk ile yerde çizgiler çizme, toprağı eşeleme veya ateşi karıştırma manasını taşımaktadır.⁴ Tenkît’in (التنكيت), Türkçede yaygın olarak kullanılan tenkit (التنقيد) ile karıştırılmaması gerekmektedir. Aslında bu her iki kelime de Arapça kökenli olup bunların arasında hem lafız hem de anlam açısından benzerlik bulunmaktadır. Türkçede sık kullanılan tenkit, kitap analiz etme, edebî açıdan değerlendirme ve eleştirme anlamını ifade etmektedir. Bu çalışmamızın konusu olan tenkîtin de Arapçadaki bazı kullanımlarına baktığımızda mütaddî olduğu harfe göre eleştirme, yanlış düzeltme ve muhalif görüş belirtme gibi anlamlara geldiğini görmekteyiz.⁵ Özellikle Türkçeyle telaffuzda bunları birbirinden ayırmak çok zordur. Bu durumda bunların birbirinden ayırt edilmesinin tamamen bağlama bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Tenkîtle aynı kökten gelen ve çalışmamızın odak noktasını oluşturan nükte ise, toprağın çizilmesi sonucu oluşan şekil, gereksiz ifadelerden arındırılmış seçkin sözler ve konulduğu zeminden renk açısından farklılık arz eden nokta anlamına gelmektedir. Bu son anlam açısından nüktenin (النُّكْتَةُ), nokta (النَّقْطَةُ) ile telaffuz açısından olduğu gibi anlam açısından da benzerlik arz ettiğini söyleyebiliriz. Nükte bu anlamıyla en güzel “إن المؤمن إذا أذنب ذنباً كانت نكتة سوداء في قلبه” / *Şüphesiz mümin bir günah işleyince bu, onun kalbinde siyah bir nokta oluyor*” hadisinde tasvîr edilmiştir.⁶ Nükte, Arap Edebiyatında, derinlemesine düşünerek ve titiz bir şekilde araştırma yaparak ortaya çıkarılan ve kalpte tesir eden ilmî meseleler için kullanılmaktadır. Bunun lugavî ve edebî anlamı arasındaki ilişki, bu her ikisinde de bir etkinin meydana gelmesidir. Zira yerde çizgiler çizen kişi toprağı etkilediği gibi, araştırma sonucu ulaşılan ilmî konular da insanların ilgisini çekerek onları etkilemektedir.⁷

Tenkîtin belâgat ilmindeki tanımına gelince bunun değişik ama birbirine benzer şekillerde tarif edildiğini görmekteyiz. Buna verilen tanımları ilk olarak Üsâme b. Münkız’ın *el-Bedî’ fî nakdi’s-şî’r*

⁴ Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, “n-k-t”, *Mu’cemü mekâyisi’l-luğa* (Şam: Dâru’l-Fikr, 2002), 5/475; Ebu’s-Saâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî İbnü’l-Esîr, “n-k-t”, *en-Nihâye fî ğaribi’l-ħadîsi ve’l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî – Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Beyrût: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1979), 5/113; İbn Sîde “n-k-t”, *el-Muhkem*, 6/771; Feyyûmî, “n-k-t”, *el-Mişbâhu’l-münîr*, 624; İbn Manzûr, “n-k-t”, *Lisânü’l-‘arab*, 2/100; Ebü ‘Abdirrahmân el-Halîl el-Farâhîdî, “n-k-t”, *Kitâbu’l-‘ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmarrâî (b.y.: Dâru ve Mektebetü’l-Hilâl, ts.), 5/339; Ömer, “n-k-t”, *Mu’cemü’l-luğa*, 3/2278.

⁵ İbn Manzûr, “n-k-t”, *Lisânü’l-‘arab*, 2/100; Farâhîdî, “n-k-t”, *Kitâbu’l-‘ayn*, 5/339; Ebü İshâk İbrâhîm b. Musâ eş-Şâtûbî, *el-Makâşidü’ş-şâfiye fî şerhi hülâseti’l-Kâfiye* (Mekke: Ma’hedü’l-Buhûs, 2007), 2/521; 4/582; 8/437; Rahmi Er vd., “Tenkit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 40/458 vd.

⁶ İbnü’l-Esîr, “n-k-t”, *en-Nihâye*, 5/113; İbn Sîde “n-k-t”, *el-Muhkem*, 6/771; Feyyûmî, “n-k-t”, *el-Mişbâhu’l-münîr*, 624; İbn Manzûr, “n-k-t”, *Lisânü’l-‘arab*, 2/100; Farâhîdî, “n-k-t”, *Kitâbu’l-‘ayn*, 5/339; Ömer, “n-k-t”, *Mu’cemü’l-luğa*, 3/2278; Burhânüddîn Nâsır b. Abdiseyyid b. Ali el-Mutarriz, *el-Muğrib fî tertibi’l-Mu’rib*, thk. Mahmûd Fâhûrî – Abdulhamîd Muhtar (Halep: Mektebetü Üsâme b. Zeyd, 1979), 2/325.

⁷ Feyyûmî, “n-k-t”, *el-Mişbâhu’l-münîr*, 624; Farâhîdî, “n-k-t”, *Kitâbu’l-‘ayn*, 5/339; Ali b. Muhammed b. ‘Ali el-Cürçânî, *et-Ta’rîfât*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1985), 193; Ebu’l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Kefevî, “n-k-t”, *el-Külliyât*, thk. Adnân Dervîş - Muhammed el-Misrî (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1998), 1466-1467; Ömer, “n-k-t”, *Mu’cemü’l-luğa*, 3/2278.

adlı eserinde görmekteyiz. O, tenkîti “*أن تقصد شيئاً دون أشياء، لمعنى من المعاني*”/ *Manalardan bir manaya dayanarak birçok şeyi değil sadece bir şeyi kastetmelidir*” şeklinde tarif etmiştir. Tabi bu tanımın İbn Munkız açısından anlaşılır ve afrâdını câmi‘ olduğunu söylemek mümkün olsa da bir okur olarak baktığımızda geniş kapsamlı olduğunu ve tenkît uygulamasının ağıyarını mâni olması hususunda beklentileri karşılamadığını görmekteyiz. O yüzden onun bundan tam olarak ne kastettiğini, ondan sonra gelen âlimlerin tenkîte verdiği tanımdan yola çıkarak öğrenmekteyiz. Buna göre onun bu tanımda geçen “manalardan bir mana”dan kastı, konumuzun ana temasını oluşturan nükte unsurudur. Onun “kasıt”tan kastı ise, bir ifade kalıbı seçip konuşmada ona yer vermektir. Bu açıklamadan sonra tenkîtin, bir nükteye dayanarak alternatif ifadeler arasında sadece belli bir ifadeyi zikretme olduğunu söyleyebiliriz. İbn Munkız’ın ifade ettiğine göre eğer bu nükte olmasaydı bunlar arasında sadece belli bir ifadenin zikredilmesi; düzyazıda hata, şiirde ise bozukluk meydana gelmesine neden olacak ve bunların edebî çitanın altına düşmesine sebebiyet verecekti. Ona göre seçilen ifadeye odaklanıp onun arka planındaki nüktenin fark edilmemesi veya göz ardı edilmesi, anlam daralmasına neden olacaktır. Bu da Kur'ân'da Allah'ın rubûbiyet ve azametini anlatan konularda yanlış anlaşılmalara sebebiyet verecektir.⁸

İbn Munkız’dan sonraki âlimler tarafından tenkît hakkında yapılan tanımlar, onun bu tanımı etrafında şekillenmektedir. Örneğin İbn Ebî İsbâ‘, tenkîti “bir nükteye dayanarak, merâmı ifade etme noktasında birbirinin yerine geçebilecek birçok ifade arasından sadece bir tanesini zikretme” şeklinde tarif etmektedir.⁹ Hamevî’ye göre tenkît, bedî‘ ilminin en önemli konuları arasında yer almaktadır. O, bazılarının yaptığı gibi tenkîtin mümâsele, muvâzene, tatrîz ve tersî¹⁰ gibi edebî konularla eşdeğer tutulamayacak kadar değerli bir ilim dalı olduğunu dile getirmektedir. Hamevî de tenkîte tıpkı İbn Ebî İsbâ‘ gibi bir tanım vermiştir. Bu her iki âlime göre de tenkît uygulamasında bulunması gereken nüktenin varlığına rağmen başka bir ifadenin tercih edilmesi, kitap eleştirmenleri tarafından sözde hata olarak kabul edilen bir durumun ortaya çıkmasına yol açacaktır.¹¹

Tenkîtin ıstılâhî anlamı ile lügavî anlamı arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü

⁸ Üsâme b. Münkız, *el-Bedî‘ fî nakdi’s-sîr*, thk. Ahmed Bedvî - Hâmid Abdülmecîd (Kahire: Mektebetü Câmi‘ati Kahire, ts.), 56 vd.

⁹ İbn Ebî İsbâ‘ el-Mısırî, *Tahrîrû’t-tahbîr* (Birleşik Arap Emirlikleri: Lecnetü İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, ts.), 499 vd.

¹⁰ Bu belâgat terimleri için bk. Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Kitâbü’s-sinâ‘ateyn el-keitâbeti ve’s-sîr* (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 1986), 353; Nasrullah b. Muhammed, b. Abdülkerim el-Mûsilî, *el-Meseli’s-sâir fî edebi’l-kâtibi ve’s-sâir*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 1995), 1/258; Celâluddîn Muhammed b. Sa‘iddîn Hatîb el-Kazvîni, *el-İşâh fî ‘ulûmi’l-belâga*, thk. Behîc Gazzâvî (Beyrut: Dâru İhyâi’l-‘Ulûm, 1998), 366; ‘Alî b. Abdillâh el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gayetü’l-erib*, thk. İsbâm Şuaytû (Beyrut: Dâru ve Mektebetü Hilâl, 1987), 2/305;

¹¹ Hamevî, *Hizânetü’l-edeb*, 2/307.

tenkîtin lügatte ifade ettiği anlamlardan birisi mizah ve latife denilen ince anlamlı üslupla konuşmaktır. Zaten tenkîtin ıstılâhî anlamında da tef'îl bâbı sayesinde bu tür hususların sözlerde etkin bir şekilde kullanılması anlamı vardır.¹² Arap Edebiyatında tenkît sanatına örnek olarak gösterilen en önemli sözlerden birisi “ألا فاسقتي خمرا وقل لي هي الخمر... ولا تسقتي سرا إذا أمكن الجهر / Hey, bana içki içir ve 'bu içkidir' de ... Açıkça içirmen mümkünse bana gizli içirme” şiiRIDIR. Zira burada ince bir nükte olduğunu görmekteyiz. Bu nükteye “وقل لي هي الخمر” ifadesiyle işaret edilmiş bulunmaktadır. Çünkü içki içen kişi tatma, koklama, görme ve dokunma olmak üzere dört duyu organıyla bunu hissetmektedir. Burada sadece işitme organı kalmaktadır. İşte bu kişi, içtiği şeyin içki olmasını duymayı talep etmekle bunu beş duyu organıyla hissetmeyi dilemiş ve böylece içtiği şeyin tadına tam anlamıyla varmak istemiştir. Şâir, bundan dolayı değişik ifadeler arasında sadece mezkûr ifadeyi seçmiş bulunmaktadır.¹³ “نُسور الأملأ أحداثها والأشاعِم / Kuşların en yaşlısı olan yeryüzü akbabaları, büyük küçük demeden silahına 'sana feda olalım' diyor” şiiRIDIR de tenkît uygulamasının anlaşılması noktasında önem arz etmektedir. Zira bu şiiRIDIR övülen kahramanın silahına canını feda eden akbabalar için “أتم الطير عمراً” vasfı kullanılıp onların yaşlı olduklarının altı çizilmiştir. Akbabaların sahip olduğu özellikler arasında sadece bu niteliğin zikredilmesi, ince bir nükteye dayanmaktadır. Çünkü canın feda edilmesi; canını feda edenin, can feda edilen varlıktan önce helâk olmasını gerektirmektedir. Bu nedenle yaşlı olanın kendisi gibi yaşlı olan bir varlığa canını feda etmesi düşünülemez. Belki de avlanmaktan aciz olan bu akbabaların, kendilerine avlarını sağlayacak ve kendilerinden daha genç ve yeni bir varlığa canlarını feda etmesi gerekiyor. Dolayısıyla burada söz konusu nükte sayesinde şiiRIDIR övülen kahramanın silahının akbabalar gibi yaşlı ve eski olmadığına belki de yeni ve aktif olduğuna işaret edilmiştir. Nitekim “إن طال أعمار الرماح بهدنة ... فإن الذي يعمرن عندك عام / Ateşkes sonucu mızrakların ömrü uzamış olsa da ... sende ömür geçirenlerin süresi bir senedir” şiiRIDIRinden de anlaşıldığı gibi uzun ömürlü olma ve olmama, bir kılıcın işe yarar olup olmaması konusunda belirleyici bir husustur. Çünkü burada ateşkes sebebiyle kullanılmaması sonucu yaşanıp pas tutan silahlardan bahsedilmektedir. Fakat şâir, söz konusu silahların şiiRIDIR övülen kahramanın yanında bu şekilde en fazla bir sene durduğunu, bu sürenin sonunda ise tekrar savaşta kullanıldığını ifade etmiştir. Böylece hem bu silahların işlevsel olduğuna hem de sahibinin iyi bir savaşçı olduğuna işaret edilmiştir.¹⁴

2. Tenkîtin Kur'ân'daki Uygulamaları

¹² İbrâhîm Mustafa vd. “n-k-t”, *el-Mu'cemü'l-vaşîf*, thk. Mecme'u'l-Lugati'l-'Arabiyye (b.y.: Dâru'd-Da'Ve, ts.), 2/950.

¹³ İbn Münkız, *el-Bedî'*, 56 vd; Muhyiddin ed-Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'ân ve beyânübü* (Suriye: Dâru'l-İrşâd, ts.), 6/253.

¹⁴ İbrâhîm b. Muhammed b. Zekeriyâ ez-Zehrî, *Şerhu şî'rî'l-mütenebbî*, thk. Mustafâ 'Aliyyân (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1992), 2/269; Muhammed b. Hamed el-Burûcerdî, *el-Fethu 'alâ Ebi'l-Feth*, thk. Abdülkerîm ed-Düceylî (Bağdat: Dâru's-Şü'ûni's-Sekkâfiyyeti'l-'Âmme, 1987), 287.

Kur'ân'daki tenkît uygulamalarını, bununla alakalı örneklerdeki özelliklerden yola çıkarak kategorize etmeye çalıştık. Bunları tenkît uygulamasının, beraber kullanıldığı diğer edebî sanatları ve bu örneklerde öne çıkan dilsel metotları baz alarak başlıklandırmaya gayret ettik.

2.1. Teşbîhle Kullanımı

Birden çok edebî metodun bir arada kullanılması hem anlamın daha iyi anlaşılmasına hem de lafzın daha estetik bir hal almasına vesile olmaktadır. Belâgatte buna mukârene denilmektedir.¹⁵ Kur'ân'ı incelediğimizde tenkîtin teşbîhle kullanılması sonucu sözün daha da güzelleştiğini ve bu şekilde ifade edilmek istenen mesajın, muhatabın zihninde daha da anlaşılır hale geldiğini görmekteyiz. Örneğin “ وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ ”/ *Rabbiniizin bağışına ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup eni gökler ve yer kadar olan cennete koşun*¹⁶ âyetinde cennetin genişliği, göklerin ve yerin genişliğine benzetilmiştir. Bunu ifade etmek için de genişliğin sadece en boyutu baz alınmıştır. Hâlbuki genişlik denildiğinde ilk akla gelen şey uzunluktur. En ise, genişliği ifade etme noktasında ikinci planda durmakta ve ölçülen alanın uzunluğuna nispeten daha kısa bir mesafeye denk gelmektedir. Kısa olan boyutuyla bile cennetin genişliği göklerin ve yerin genişliği kadar var ise, büyük boyut olan uzunluk açısından genişliği hayal bile edilmez. İşte bu nükteye istinaden genişliğin sadece en açısı zikredilmiştir.¹⁷ Bazı tefsir kitaplarına baktığımızda “عَرْضُ”ın direkt genişlik olarak yorumlandığını görmekteyiz. Bu anlam, çoğu Türkçe meallere de yansımış bulunmaktadır. Oysaki bu kelime, sözlüklerde uzunluğun zıddı olarak anlamlandırılmaktadır.¹⁸ Bu da Müfessir Sâfi'nin, *el-Cedvel fî i'râbi'l-Ķur'ân* adlı tefsirinde “عَرْضُ”ı açıklarken kullandığı “أَقْصَرُ / *iki uzunluğun en kısası*” tabirinden de anlaşılacağı üzere, uzunluğa nispeten daha kısa olduğu için “en” anlamına gelmektedir. Cennetin genişliğini ifade etme noktasında Allah'ın özellikle bu ifadeyi niçin seçtiğini araştırmadan ve buradaki ayrıntıyı görmeden bunu direkt genişlik olarak yorumlamanın, yukarıda zikrettiğimiz nükteyi yok saymak ve bu ifadeyle verilmek istenen mesajın üstünü örtmekle eşdeğer olduğunu düşünmekteyiz.

2.2. Mecâz ile Kullanımı

Kur'ân'ın en önemli anlatım metotlarından birisi mecâz üslûbudur. Bundan dolayı onda tenkît metodunun bu üslûp eşliğinde icrâ edildiğini görmek mümkündür. Örneğin “ وَمَنْ يُعْشُ عَنْ ذِكْرِ ”

¹⁵ Mısıri, *Tahrîrî't-tahbîr*, 603.

¹⁶ Âl-i İmrân 3/133.

¹⁷ Dervîş, *İ'râbu'l-Ķur'ân*, 2/55; Mahmûd b. Abdîrahîm es-Sâfi, *el-Cedvel fî i'râbi'l-Ķur'ân* (Şam: Dâru'r-Reşîd, 1997), 30/414.

¹⁸ Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdîlkâdir er-Râzî, “a-r-d”, *Muhtârû's-şihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999), 179:

الرَّحْمَنُ نُقِيبُ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ / *Kim Rabmân'ın zikrini görmezden gelirse ona kendisiyle beraber olacak bir şeytan tayin ederiz*¹⁹ âyetinde buna şahit olmaktadır. Nitekim Allah, burada hak yoldan sapan insanlardan bahsetmektedir. Fakat bu durum, Kur'ân'da daha çok “أعرض” ve “تولى” gibi yüz çevirme anlamına gelen kelimeler veya bunların türevleriyle ifade edilmektedir.²⁰ Müfessir Derviş, Kur'ân'da değişik tabirlerle ifade edilen hak yoldan yüz çevirme eylemlerini, i'râd-ı gaflet ve i'râd-ı dalâlet olmak üzere ikiye ayırmakta ve ilkinden dönülebileceğini, diğlerinden ise dönülemeyeceğini ifade etmektedir. Söz konusu âyette inkârcıların hak yoldan sapma davranışı, “يَعُشُّ” kelimesiyle ifade edilmiştir. Derviş'in konuyla alakalı tespitlerine baktığımızda bunun seçilmesinde ince bir nüktenin olduğunu görmekteyiz. Zira i'râd-ı gafletle hak yoldan yüz çeviren insanların daha sonra hatalarını anlayarak ve tövbe ederek hak yola dönme olasılıkları bulunmaktadır. Fakat Allah, mevzubahis olan âyette hak yoldan sapan insanlarla her zaman beraber olacak ve onların tekrar hak yola dönmesine engel olacak bir şeytan tayin edeceğini ifade etmektedir. Bundan dolayı diğlerinden farklı olarak buradaki Allah'ın zikrinden sapmanın geri dönüşü olmayan bir sapma yani i'râd-ı dalâlet olduğunu anlamaktayız. Bu sebeple hak yoldan sapmayı ifaden eden kelimeler arasında, görme bozukluğunu ifade eden “يَعُشُّ” fiili zikredilerek mecâzlı anlatım seçilmiştir. Böylece bu insanların gönül gözlerinin kör olduğuna, basiretlerinin kapandığına ve hakka dönüş yollarına sed çekildiğine işaret edilmiştir.²¹

2.3. İtnâb ile Kullanımı

İtnab, anlaşılmiş olmasına rağmen sözü uzatmaktır.²² İtnâb eşliğinde uygulanan tenkîte “أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعَمَّى أَبْصَارَهُمْ” / *İşte onlar, Allah'ın lanetlediği, kulaklarını sağır, gözlerini kör ettiği kimselerdir*²³ âyetini örnek verebiliriz. Çünkü burada inkârcıların sağır ve kör edilmesi durumu, farklı tabirlerle ifade edilmiştir. Sağır etme “أَصَمَّهُمْ” şeklinde fiil ile, kör etme ise “أَعَمَّى أَبْصَارَهُمْ” şeklinde cümle ile ifade edilmiştir. Hâlbuki bunun da tıpkı körlük gibi “أَعْمَاهُمْ” şeklinde bir fiil ile ifade edilmesi mümkün idi. Bunun, âyetteki şekliyle zikredilmesindeki nükteyi ve bu üslûpla verilmek istenen mesajı şu şekilde açıklayabiliriz: Sağır kişi, kendisine sesli olarak söylenen şeyleri işitmese de etrafını saran muhiti gördüğü için kendisini koruma ve ihtiyaçlarını karşılama noktasında görme yetisini yitirmiş olan kişiye nazaran daha avantajlıdır. Bundan dolayı Allah, bu durumu kısa bir tabirle ifade etmiş ve inkârcıların ilahî mesajları algılamadan yoksun kılındıklarına işaret etmiştir. Görme engelli

¹⁹ ez-Zuhruf 43/36.

²⁰ Âl-i İmrân 3/82; en-Nisâ' 4/80; en-Necm 53/29, 33; el-İsrâ' 17/83; Tâhâ 20/100, 124; es-Secde 32/22; en-Nûr 24/47, 48.

²¹ Muhammed b. Muhammed el-Mürtezâ ez-Zebîdî, “a-ş-v”, *Tâcu'l-'arûs* (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 39/43; Derviş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 9/87.

²² Abdülaziz Atık, *İlmü'l-me'ânî* (Beyrut: Dâru'n-Nahda, 2009), 186.

²³ Muhammed 47/23.

olan bireyler ise, günlük ihtiyaçlarını karşılama noktasında daha çok zorluk çekmektedir. Ayrıca bunlar, başka bir unsurun yardımı olmadan kendilerini dış etkenlerden korumadan yoksundurlar ve başka bir insanın yol göstericiliği olmadan çevresindeki hangi insanın ona fayda sağlayacağını hangisinin de zarar vereceğini bilemezler. Bu açıdan baktığımızda körlüğün sağırlığa nispeten daha vahim bir tablo sergilediğini söyleyebiliriz. Bundan dolayı Allah, kör etmeyi, sağır etmeden daha uzun bir tabirle ifade etmiştir. Böylece inkârcıları hidâyete erdirecek bir vesileden mahrum bıraktığı ve herhangi bir yardımcı olmadan kendi hallerine terk ettiği mesajını vermiştir.²⁴ “حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى”²⁵ *Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde bir perde vardır*²⁵ âyetinde de benzer bir durum vardır. Zira burada da inkârcıların işitme ve görme yetilerinin pasifize edildiğinden bahsedilmekte ve bazı nükteli ifadeler sayesinde bu duyular arasındaki farklılıklara işaret edilmektedir. Dikkat edilirse bu âyette kalp ve işitme özelliğinin geçersiz kılınmasını ifade etmek için mühürleme tabiri seçilmiştir. Çünkü mühür zarfın içinde saklı olan evraka basılmaktadır. Kalp organı ve ses dalgalarını anlamlı mesajlara çevirmek üzere uyarı haline getirip beyne ulaştırılan dokular da kafatası içinde gizlidir. Bundan dolayı bunların pasifize edilmesi mühürleme ile ifade edilmiştir. Varlıklardan yansıyan ışınları işlemekten geçirip beyne ulaştırma sürecinin ilk basamağı olan göz ise, görünür bir mevkide bulunması hasebiyle bunun yitirilmesi için mühürlemeden farklı olarak açıkta bulunan şeyleri örtmeye yarayan perdeyle örtme tabiri kullanılmıştır.²⁶

2.4. Mübalâğa ile Kullanımı

Kur'ân'daki kimi tenkît uygulamaları, mübalâğa eşliğinde kullanılarak verilmek istenen mesajı dikkat çekilmekte ve konunun, önemsenmesi gereken ciddî bir şey olduğuna işaret edilmektedir. Örneğin “وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ أَلَّا سَاءَ مَا يَحْمِلُونَ”/ *Onlar günahlarını sırtlarında taşıyorlar. İşledikleri şey ne kötüdür!*²⁷ âyetinde böyle bir durum vardır. Zira yük, sırt üzerinde taşındığı gibi omuz ve baş üzerinde de taşınmaktadır.²⁸ Burada özellikle sırtın seçilmesinde çok önemli bir nükte vardır. Zira sırt, baş ve omuzlara nispeten daha çok ağır yük taşıma özelliğine sahiptir. Daha çok ağır yük taşıma kapasitesine sahip olan bir bölgenin seçilmesi suretiyle mübalâğalı bir üslup kullanılarak inkârcıların günahlarının çok olduğuna işaret edilmiştir.²⁹ Burada tenkîtin beraber kullanıldığı diğer bir edebî metot da tecnîsü't-teğâyüdüdür. Tecnîs, bir anlamın aynı kökten gelen farklı kelimelerle

²⁴ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru Sahnûn li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1997), 26/113.

²⁵ el-Bakara 2/7.

²⁶ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-hakîm* (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, 1990), 1/258.

²⁷ el-En'âm 6/31.

²⁸ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 11/326.

²⁹ Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 3/96.

ifade edilmesidir. Bunlardan birisinin fiil, diğzerinin isim olması durumunda tecnîsü't-teğâyür meydana gelmektedir.³⁰ Bu âyete baktığımızda “أُوزَارَهُمْ” ve “يَزْرُونَ” arasında böyle bir durumun olduğunu görmekteyiz.³¹

2.5. Tekil-İkil, Tekil-Çoğul Kullanım ile Tenkît

Âyetlerde gizli olan nüktelere işaret etme yöntemlerinden birisi, değişik dilsel metotlar kullanmaktır. Bunlardan birisi, bir ismin aynı yerde tekil ve ikil ya da tekil ve çoğul olarak kullanılmasıdır. Örneğin “وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ / *Yahudiler, Allah'ın eli bağılıdır dediler. Onların eli bağlansın. Onlar, bu söylemlerinden dolayı lanetlenmişler. Bilâkis, Allah'ın elleri açıktır*”³² âyetinde “el” ifadesinin tekil ve ikil olarak kullanıldığına şahit olmaktayız. Nitekim Yahudiler, Allah'ın elini ifade etme noktasında “يَدٌ” şeklinde tekil bir tabir seçmişlerdir. Cenâb-ı Hak ise onların bu söylemlerine karşılık “يَدَاهُ” şeklinde aynı kelimenin ikil halini kullanmıştır. Allah'ın böyle bir tercihte bulunması ince bir nükteye dayanmaktadır. Bunu şu şekilde açıklayabiliriz: İnsanlar, yardım veya başka bir amaç için başkalarına bir şey verdiğinde, zarurî bir durum olmadığı sürece, bunu sadece “bir el”i kullanarak verirler. Bundan dolayı Yahudiler “يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ” şeklinde tekil ifadeler kullanarak hem Allah'ın elinin sıkı olduğunu iddia ederek hem de insanlara özgü olan “bir el”le verme davranışını o yüce zata yakıştırarak onu cisme indirgemişlerdir. “يَدٌ”, bedeninin bir azası olması ve el cinsini ifade etmesi hasebiyle her iki eli ifade etse de bu, Yahudilerin art niyetlerini örtbas etmeye yetmez.³³ Allah, onlara cevâben “يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ” şeklinde ikil kelimelerden oluşan bir söz kullanmıştır. Böylece, hem cömert olduğunu ifade etmiş hem de insanlara özgü “bir el”le verme algısını kırmış ve bu vesileyle kendi zatından cismiyyeti nefyetmiştir.³⁴

Bir ismin aynı yerde tekil ve çoğul olarak kullanılması ile icra edilen tenkîte “وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا” / *Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse Allah onu, içinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Onlar, orada ilelebet kalacaklardır*”³⁵ âyetini örnek vermek mümkündür. Zira Allah, cennet ehlinin orada ebedî olarak kalacağını ifade ederken “خَالِدِينَ” şeklinde çoğul bir kalıp kullanmıştır. Allah, “وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا” / *Kim Allah'a ve Peygamberine karşı isyan eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar*”³⁶

³⁰ 'Askerî, *Kitâbü's-şinâ'ateyn*, 321. Mısırî, *Tahrîrü't-tahbîr*, 102; İbn Münkız, *el-Bedî'*, 12.

³¹ Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 3/96.

³² el-Mâide 5/64.

³³ İbn Fâris, *Mu'cem*, 6/151.

³⁴ Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 2/520.

³⁵ en-Nisâ' 4/13.

³⁶ en-Nisâ' 4/14.

âyetinde ise cehennem ehlinin orada ebedî bir şekilde kalacağını ifade ederken de “خَالِدًا” şeklinde tekil bir ifade kullanılmaktadır. Bundaki nüktenin ne olduğu hususunda Müfessir Sâfi, iki görüş bildirmiştir. Birincisi, cennet ehlinin derecelerin farklı olması ve buna bağlı olarak cennetin birden fazla tabakasının bulunduğu işaret edilmesidir. İkincisi ise cennet ehli için çoğul ifade kullanılarak onların ülfet ve ünsiyet bulacakları sosyal bir ortamın varlığına dikkat çekilmesidir. Cehennem ehli için de tekil ifade kullanılarak onların kalacakları yerde kimsesizlik ve gurbet ortamının hâkim olacağı mesajı verilmiştir.³⁷

2.6. Lafız Değişikliğiyle Tenkît

Kur'ân-ı Kerîm'de tenkît metodunun değişik yöntemlerle icrâ edildiğini daha önce ifade etmiştik. Bu yöntemlerden birisi lafız değişikliğine gitmektir. Zira bu çerçevede bir ismin başka bir isim ya da fiille, bir harfin bir isimle, bir fiil bâbının da başka bir fiil bâbıyla değiştirildiğini görmekteyiz.

2.6.1. İsim-İsim Değişikliği

Allah Kur'ân-ı Kerîm'deki çoğu âyetin sonunda o âyette anlatılan olay ve olguyla alakalı bazı isim ve sıfatlarına yer vermektedir. Örneğin “وَلَكُمْ نَصْفُ مَا تَرَكَ أَوْلَاؤُكُمْ”/ *Eşlerinizin bıraktıklarının yarısı sizindir*³⁸ âyetinin sonunda böyle bir durum söz konusudur. Bu âyet insanların, özellikle de yakın akrabaların hukukuna taalluk eden miras ve vasiyetten bahsetmektedir. Bu konuda insanların hak ve hukukunu ihlal etmemek için bu âyet başta olmak üzere Allah'ın Kur'ân'da tayin ettiği ölçülere riayet etmek gerekmektedir. Zira Allah, bu âyetin sonunda “وَاللَّهُ عَلِيمٌ” diyerek bu ölçülerin ilm-i ilâhî ile belirlendiğine işaret etmekte ve bunlara uymayanlardan haberdar olduğu mesajını vermektedir. “عَلِيمٌ”den sonra ise “حَلِيمٌ” isminin zikredildiğini görmekteyiz. Âyette belirlenen ölçülerin ilâhî bir hikmete dayandığı için “Allah, âyetin içeriğine uygun olarak “حَلِيمٌ” yerine “حَكِيمٌ” sıfatını zikredememiydi?” şeklinde bir soru akla gelmektedir. Zira aynı konuyu ele alan bir önceki âyetin sonunda zikredilen “إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا”/ *Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir*³⁹ âyetinde hilm vasfı yerine hikmet vasfının yer aldığını görmekteyiz. Ayrıca Allah'ın bağışlayıcı özelliğini çağrıştırdığı için “حَلِيمٌ” vasfının bazı insanları bu ölçülere uymama hususunda cesaretlendirdiğini de söyleyebiliriz. Fakat bu vasf, bağışlayıcılıktan ziyade günahkârları cezalandırma hususunda onlara mühlet verme anlamını barındırmaktadır. Büyük İslâm âlimlerinin Allah'ın bu vasfına işaret etmek için kullandıkları

³⁷ Sâfi, *el-Cedvel*, 4/462.

³⁸ en-Nisâ' 4/12.

³⁹ en-Nisâ' 4/11.

“يمهل ولا يهمل/ Mühlet verir, ihmal etmez”⁴⁰ sözünden de anlaşılacağı üzere mühlet, söz konusu cezaların ihmal edileceği anlamına gelmez. Dolayısıyla “حَلِيمٌ” vasfının zikredilmesindeki saklı nüktenin, bu ölçülere uymayanların eninde sonunda cezalandırılacağı mesajını vermek olduğunu söyleyebiliriz.⁴¹

2.6.2. İsim-Fiil Değişikliği

Kur’ân’da aynı anlamı ifade etmek için bir yerde fiilin diğer bir yerde ise bu fiil ile kökteş olan bir ismin kullanıldığı bazı âyetler bulunmaktadır. Buna “وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ بِسَعْدُوقُونَ/ *Sen onların içindeyken Allah, onlara azap edecek değildir. Ve onlar istiğfâr ederken de Allah onlara azap edici değildir*”⁴² âyetini örnek olarak gösterebiliriz. Zira Allah burada iki durumda inkârcılara azap etmeyeceğinden söz etmektedir. Birincisi Hz. Peygamber’in (s.a.s.) onların arasında bulunduğu sürece, ikincisi onların tövbe etmeleri durumunda. Bu iki durum zaman açısından mütefiktir. Zira Hz. Peygamber’in (s.a.s.) münâfiklar arasında kalması ile onların tövbe etme olasılığının bulunması âyetin nüzûl vakti açısından hal ve istikbalde gerçekleşebilecek şeylerdir. Bundan dolayı mezkûr durumlarda onlara azap edilmeyeceğine delâlet eden ifadenin de bu iki zaman dilimine delâlet eden bir fiil formunda zikredilmesi beklenmektedir. Fakat bu anlam, birincisinde muzâri‘ fiili ile, ikincisinde ise ism-i fâil sîgasıyla ifade edilmiştir. Müsessir Derviş, *İ‘râbü’l-Kur’ân ve beyânühü* adlı tefsirinde bu değişikliğin çok derin bir nükteye dayandığını ifade etmekte ve bunu şu şekilde açıklamaktadır: Hz. Peygamber (s.a.s.) aralarında bulunduğu sürece inkâcılarının, gerek bu âyetten önce gerek sonra azaba uğramadıkları tarihsel bir geçektir. Bundan dolayı konuyla alakalı inen âyetin de buna uygun olarak bu azabı her üç zaman diliminde de nefyetmesi gerekmektedir. Fakat Allah -inkârcılara ümit teşkil etmemesi sebebiyle olmalı ki- bu azabı istikbalde nefyetmemiştir. Zira Cenâb-ı Hak, “وَأَنْتَ فِيهِمْ” kaydını zikrederek istikbâli de kapsayan fiili, zaman açısından daraltmış ve sadece kutlu elçinin onların arasında bulunduğu an itibarıyla onlara azap etmeyeceğini ifade etmiştir. Nitekim Allah’ın bu âyetten hemen sonra “وَمَا لَهُمْ إِلَّا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ/ *Ne diye Allah onlara azap etmesin*”⁴³ diyerek böyle bir azabın ileride gerçekleşebileceğine dair açık bir kapı bırakmış olması bu yorumu desteklemektedir. İkinci durumda da mezkûr hikmete binâen, fiilin fâilde sübutu açısından her üç zaman dilimini ifade eden ism-i fâil, geçmişte azaba uğramadığı kesin olan inkârcılara râcî‘

⁴⁰ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihü’l-ğayb* (b.y.: Daru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 2000), 31/40; ‘Alâüddîn Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl fî ma‘âni’t-tenzîl*, thk. Muhammed ‘Ali Şâhîn (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1993), 1/238. Şihâbüddîn Mahmûd b. ‘Abdillâh el-Hüseynî el-Âlûsî, *Râhu’l-me‘âni* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, ts.), 2/19; Ahmed b. Muhammed eş-Şâzelî, *el-Bahru’l-medîd* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2002), 1/261.

⁴¹ Rızâ, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-hakîm*, 4/349.

⁴² el-Enfâl 8/33.

⁴³ el-Enfâl 8/34.

olan zamire izâfe edilerek zaman açısından daraltılmış ve azabın olmamasını sadece geçmiş zaman dilimi ile sınırlandırmıştır. Bu üslûpla da onların gelecekte azaba uğrayacaklarına dair açık bir kapı bırakılmıştır.⁴⁴

2.6.3. Harf-İsim Değişikliği

Lafız değişikliğiyle gerçekleşen tenkît metodunda harfin yerine ismin tercih edildiği âyetler de bulunmaktadır. Örneğin Allah, “*وَالْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ* / *Münafik erkekler ile münafika kadınlar birbirlerindendir*”⁴⁵ âyetinde münafıkların birbiriyle olan ilişkisinden bahsetmektedir. Bundan sonra gelen “*وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ* / *Mümin erkekler ile mümine kadınlar birbirlerinin dostudurlar*”⁴⁶ âyetinde ise müminlerin birbiriyle olan ilişkisinden söz etmektedir. Dikkat edilirse münâfıklar arasındaki ilişkiden bahsedilirken “*بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ*” denilmiştir. Müminlerin arasındaki ilişkiden söz edilirken de “*بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ*” şeklinde “*مِنْ*” harfi yerine “*أَوْلِيَاءُ*” ismi kullanılmıştır. Bu da münâfıklar arasındaki ilişkinin sevgiden öte bir şey olduğu ve onların âdeta birbirlerinin parçası haline geldiği mesajını vermektedir. Böyle bir üslûbun seçilmesinde şöyle bir nükte bulunmaktadır: Âyette söz edilen münâfıklardan kasıt Yahudilerdir. Bunların arasındaki en önemli bağ, soydaşlık ve milliyetçiliktir. Mü'minlik ise değişik etnik grupların bir çatı altında toplanmasıyla oluştuğu için onların arasındaki bağı oluşturan şey, iman ve Allah sevgisidir. Dolayısıyla birinci grup, arasındaki bağı oluşturan şeyin nesep, ikinci grup arasındaki bağı oluşturan şeyin ise sebep olduğunu görmekteyiz. İşte bu nükteye istinaden bu ilişkinin, biri harf diğeri de isim olmak üzere, farklı tabirlerle ifade edilmesine gerek duyulmuştur.⁴⁷

2.6.4. Fiil Bâbı Değişikliği

Lafız değişikliğiyle oluşan tenkît, bazen bir âyette aynı fiilin farklı bâblara mensûp türevlerinin kullanılmasıyla gerçekleşmektedir. Bilindiği gibi Türkçede etken, edilgen ve ettirgen çatılı fiiller bulunmaktadır Arapçayı da incelediğimizde onda da buna benzer bir yapı olduğunu ve her fiilin, bâb olarak adlandırılan ve kendine özgü bazı özelliklere sahip olan bir türe mensûp olduğunu görmekteyiz. Örneğin “*وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَفَضِّي إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ*” / *Eğer Allah insanlara, hayra aceleyle kavuşmak istedikleri gibi kötülüğü de aceleyle verseydi, ecelleri o anda gerçekleştirilecekti*”⁴⁸ âyetindeki “*يُعَجِّلُ*” fiili “*تفعيل*”; masdar olan “*اسْتِعْجَال*”ın fiili olan “*يَسْتَعْجِلُ*” ise “*استفعال*” bâbındandır. Allah, burada insanların hayra aceleyle kavuşmak istedikleri gibi şerri de aynı aceleyle başlarına getirmedeğini

⁴⁴ Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 3/571; Fâdıl Sâlih es-Sâmarrâi, *Meâni'n-naħv* (Ürdün: Dâru'l-Fikr, 2000), 3/175, 323.

⁴⁵ et-Tövbe 9/67.

⁴⁶ et-Tövbe 9/71.

⁴⁷ Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 4/131-133.

⁴⁸ Yûnus 10/11.

ifade etmektedir. Bunun mefhûm-u muhalifinden Allah'ın, insanlara onların hayra aceleyle kavuşmak istedikleri gibi hayrı aceleyle gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Burada açıklamaya çalışacağımız tenkît metodu da bu mefhum-u muhalif çerçevesinde olacaktır. Bu âyetin yorumu hakkında tefsir kitaplarına baktığımızda daha çok “تعجیلًا مثل استعجالهم” şeklinde bir takdîr karşımıza çıkmaktadır.⁴⁹ Buna göre “استعجال”, “تُعَجَّلُ”, “تُعَجَّلُ”nin hazfedilmiş mef'ûl-u mutlakı olan “تعجیلًا”nin yerine geçmiştir. İnsanlardan sudûr eden “استعجال”ın, Allah'tan sudûr eden “تعجیل”in yerinde kullanılmasındaki nükteyi ise şu şekilde açıklayabiliriz: “تعجیل”in ait olduğu “تفعیل” bâbının bir özelliği de fiilde çokluğu ifade etmektir.⁵⁰ “استعجال”ın ait olduğu “استفعال” bâbı ise çoğunlukla talep için kullanılmaktadır.⁵¹ İnsanların “استعجال”ine karşılık “تعجیل” masdarının fiilin kullanılması, Allah'ın her zaman kulunun yanında olduğu, hayırlı isteklerini hemencecik gerçekleştirdiği mesajını vermektedir. Hatta “استعجال”ın, “تعجیل”in yerini alması, Allah'ın ve kulunun bu konudaki acalelerinin birbiriyle bütünleştiğine, kul isteklerini rabbine iletmediği gibi Allah'ın bunu yerine getirdiğine delâlet etmektedir. Buna benzer bir üslûp, “والله أنبتكم من الأرض نباتًا”/ *Allah, sizi yerden bitirdi*⁵² âyetinde de karşımıza çıkmaktadır. Zira burada fiil ile masdarının aynı kökten olmakla beraber aynı bâbdan olmadığını görmekteyiz. “أنبت” bâbından olup bitkinin bitirilmesini, “نباتًا” ise “فعل” bâbından olan “نبت”nin masdarı olup bitkinin bitmesini ifade etmektedir. “نباتًا”, mef'ûl-u mutlak olduğu için fiiliyle aynı bâbdan olması gerektiği halde böyle olmamasındaki nükteyi şu şekilde açıklayabiliriz: Bu masdarların birbiriyle yer değiştirmesi, ikisinin arasında sıkı bir irtibatın olduğuna işaret etmektedir. Böylece “إنبات” ile “نبت”in tam bir uygunluk içerisinde gerçekleştiğine ve Allah'ın dilediği anda bitkilerin hemen bittiğine işaret edilerek onun yaratıcılığındaki üstünlük ve mükemmelliğine dikkat çekilmiştir.⁵³

2.7. Farklı ԁabtlara Sahip Olan Bir Kelimenin Kullanımı ile Tenkît

Arapçada birçok kelime farklı ԁabtlara yani hareke ve okunuşlara sahiptir. Bu tür kelimelerdeki bir harfin farklı hareketlerle okunması, o kelimenin değişik anlamlar ifade etmesini sağlamaktadır. Buna örnek olarak “وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا”/ *Sana dağları sorarlar. De ki: Rabbim onları ufalayıp savuracak. Onları dümdüz, bomboş bırakacak. Orada*

⁴⁹ Ömer b. Alî b. Âdil ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-kitâb*, thk. 'Âdil Ahmed vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 10/274; Mucîruddîn b. Muhammed el-'Uleymî el-Makdisî, *Fethu'r-rahmân fî tefsîri'l-Kur'an*, thk. Nuruddîn Tâlib (Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2009), 3/268. Siddîk Hân b. Hasan b. Ali b. Lutfillâh el-Hindî, *Fethu'l-beyân fî makâsidi'l-Kur'an* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1992), 6/24; Muhammedü'l-Emîn b. 'Abdillâh el-Uramî el-Herârî, *Tefsîru hadâiki'r-rahî ve'r-reyhân*, thk. Hâşim Muhammed Alî (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001), 12/149.

⁵⁰ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Şerhu tasrîfi'l-İzz*, thk. Muhammed ez-Zefzâf (Kuveyt: Dâru'z-Zâhiriyye, 2020), 38.

⁵¹ Cürcânî, *Şerhu tasrîfi'l-İzz*, 48; Zebidî, “a-c-l”, *Tacu'l-urûs*, 29/432. İbn Manzûr, “a-c-l”, *Lisânu'l-'arab*, 11/425.

⁵² Nûh 71/17.

⁵³ Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'an*, 4/214; Sâfi, *el-Cedvel*, 11/87.

ne bir çukur, ne de bir tümsek göreceksin”⁵⁴ âyetindeki “عَوَجًا”i gösterebiliriz. Müfessir Dervîş, bunun kullanılmasında çok ince bir nükte olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu nükteyi barındıran kelime, başındaki harfin üstün ve esreli olmak üzere iki şekilde telaffuz edilmektedir. Üstün olması durumunda somut olan şeylerdeki eğriliği, esreli olması durumunda ise soyut olan şeylerdeki eğriliği ifade etmek için kullanılmaktadır.⁵⁵ Söz konusu kelime mezkûr âyette somut olan dağlar için; “الْحَمْدُ الْعَوَجُ” / *Hamd, kuluna kitabı indiren ve onda eğrilik yaratmayan Allah'a mahsustur*⁵⁶ âyetinde ise soyut bir kavram olan Allah'ın kelamı için kullanılmıştır. Yukarıdaki âyette somut bir şey olan dağların eğriliğinden bahsedilmesine rağmen soyut durumlar için kullanılan “عَوَج” ifadesinin zikredilmesindeki gizli nükte şöyle izah edilebilir: Dağların un ufak hale getirilmesi, bunun neticesinde de yeryüzünün dümdüz hale gelmesi ve bu durumun insanlar tarafından gözlemlenmesi sonucu eğriliğin olmadığı ortaya çıkması somut bir şeydir. Bunun soyut bir ifade ile tasvîr edilmesiyle, eğriliğin basit bir yöntem olan gözleme sonucu görülemeyeceği gibi, bir mühendisin hendese ilmiyle detaylı ilmî ölçümler yapması durumunda bile herhangi bir eğriliğin tespit edilemeyeceği mesajı verilmektedir. İşte âyette işaret edilen bu ilmî metot, soyut olduğundan dolayı bunu ifade etmek için soyut şeyler için kullanılan “عَوَج” ifadesi seçilmiştir.⁵⁷

2.8. Hazf ile Tenkît

Tenkîtin icrâ edildiği dilsel yöntemlerden birisi, bir öğeyi hazfetmektir. Hazfedilen ifade cümle de olabilir kelime veya harf de... Bu durumda haziften sonra ortaya çıkan anlamın bunun öncesine nazaran daha zengin olduğunu, az lafızla çok anlamın ifade edildiğini ve okura hazfedilen ifadenin yerini doldurma noktasında bazı seçenekler sunulduğunu görmekteyiz. Örneğin “وَجِيلٌ بَيْنَهُمْ” / *Kendileriyle arzû ettikleri şey arasına perde çekilmiştir*⁵⁸ âyetine baktığımızda “جِيلٌ” fiilinin sözde öznesi konumunda olan nâib-i fâilin hazfedilmiş olduğunu görmekteyiz. Bu da okura bağlama bağlı kalmak suretiyle âyette verilmek istenen mesaja uygun bir kelime takdîr etme şansı vermekte ve bu şekilde âyetin birden çok anlam ifade etmesinin yolunu açmaktadır. Ahiret hayatında kişinin isteklerine kavuşmasının önündeki en büyük engel, küfür ve dünyevî isteklerin öncelenmesi olduğu için burada nâib-i fâil olarak “كُفْرُهُمْ فِي الدُّنْيَا” ve “تَقْدِيمُهُمْ شَهْوَاتِهِمْ فِي الدُّنْيَا” şeklinde iki ifade takdîr

⁵⁴ Tâhâ 20/105-107.

⁵⁵ Bk. İbn Manzûr, “a-v-c”, *Lisânü'l-‘Arab*, 2/231.

⁵⁶ el-Kehf 18/1.

⁵⁷ Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 6/251-252; Sâfi, *el-Cedvel*, 16/424.

⁵⁸ Sebe' 34/54.

edilebilir. Böylece Hz. Peygamber'in (s.a.s.) “بعثت بجماع الكلم/ *Kapsayıcı sözlerle gönderildim*”⁵⁹ hadisinin önemli bir tezâhürünü burada görmüş olmaktadır.⁶⁰ “وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا “ *Musa, belirlediğimiz vakit için kavminden yetmiş erkek seçti*”⁶¹ âyetinde de hazfe dayalı tenkît üslûbunun uygulandığını görmekteyiz. Zira Hz. Musa (a.s.), belirlenen vakit için bütün kavmini değil, sadece seçkin olan bazı kişileri tercih etmiştir. Bunların sayısı da âyette belirtildiği gibi yetmiştir. Bu yetmiş kişinin sayısal olarak kavmin bütününe teşkil etmediği, belki de kavmin bir kesimi olduğu anlamını sağlamak için “teb'îd” yani dâhil olduğu mecrûrun bir kısmının kastedilmesine yarayan “مِنْ” harf-i cerrini takdîr etmek gerekmektedir. Bunun açıkça zikredilmeyip hazfedilmesindeki nükte ise seçilen bu yetmiş kişinin kavme mensup sıradan kişiler olmadıkları, belki de çok değerli sayıldıkları ve bundan dolayı bütün kavimle eşdeğer görüldükleri mesajını vermektir.⁶²

2.9. Âyetler Arasındaki Seci' Düzenini Sağlamak İçin Tenkît

Tenkît uygulamasındaki nükte hem anlam hem de lafza yani âyetler arasındaki seci' ve ses uyumunu korumaya dayalı olabilmektedir. Örneğin “أَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنثَى تِلْكَ إِذَا قَسَمَةٌ ضَيْرَى”/ *Erkek sizde, dişi ona mı? Öyle ise bu çok haksızca bir paylaşım*”⁶³ âyetinde böyle bir durum söz konusudur. Zira alternatif ifadeler arasında müşriklerin Allah konusunda yaptığı bu haksız paylaşımı ifade etmek için “ضَيْرَى”nın kullanılmasında biri manevî diğeri de lafzî olmak üzere iki hikmet bulunmaktadır. Zira bu kelimeye baktığımızda talaffuzunun ağır olduğunu ve harf diziliminin diğer kelimelere nispeten insicâm arz etmediğini görmekteyiz. Allah böyle bir kelimeyi kullanarak onların yaptığı taksimden garip bir tercih, çirkin bir davranış ve ağır bir günah olduğuna işaret etmiştir. Bu kelimenin kullanılmasındaki diğeri bir hikmet de âyetler arası seci' düzenini korumaktır.⁶⁴ Zira bu âyetin bulunduğu en-Necm Suresinin 56. âyetine kadar olan bütün âyetlerinin son kelimelerinin elifle bittiğini görmekteyiz. Ayrıca bir tanesi hariç olmak üzere “ضَيْرَى”de olduğu gibi- bu eliflerin tümünün “ى” şeklinde yazıldığına şahit olmaktadır.⁶⁵

⁵⁹ Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Mustafâ Edîb el-Buğâ (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987), “Kitâbü't-Ta'bir”, 22 (No: 7013); Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *el-Müctebâ mine's-sünen*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1986), “Cihâd”, 1. (No: 4280).

⁶⁰ Muhammed Sâlih b. el-'Useymîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Suudi Arabistan: Müessesetü's-Şeyh Muhammed Sâlih b. el-'Useymîn el-Hayriyye, 2015), 320.

⁶¹ el-A'râf 7/155.

⁶² Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-hakîm*, 9/186.

⁶³ en-Necm 53/21-22.

⁶⁴ Abdurrahmân Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-'arabiyye* (Şam: Dâru'l-Kalem, 1996), 2/478.

⁶⁵ Bk. en-Necm 53/1-62.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm, insanlığı hidayete erdirmek için gönderilmiş ilâhî bir kitaptır. Onun, insanları ikna etmede sahip olduğu en önemli özelliklerinden birisi; birbiriyle uyumlu olan, estetik bir yapıda bulunan ve satır arasında saklı olan anlamların kapısını aralayan sözleridir. Kur'ân-ı Kerîm, bu edebî üslûp vasıtasıyla muhataplarında olumlu etkiler bırakmakta ve âyetleri yorumlama noktasında onlara geniş bir anlam yelpazesi sunmaktadır. Nitekim bunun yansımalarını ondaki tenkît örneklerinde görmek mümkündür. Bu çalışmamızın neticesinden de anlaşıldığı gibi nükte unsuru ve onun sözlerde aktif bir şekilde kullanılmasını ifade eden tenkît metodu, Kur'ân'ın en önemli anlatım üsluplarından. Zira Kur'ân'da bu üslûp sayesinde, Allah'ın kudret ve azametini dikkat çekilmiş, onun üstün nitelikleri pekiştirilmiş ve bunların hakkâniyetleri ispatlanmıştır. Ayrıca mezkûr metotla bu yüce zâtın sahip olduğu bir takım isim ve sıfatların insan ve diğer varlıklar üzerindeki tezâhürleri anlaşılır ve ikna edici bir biçimde anlatılmıştır. İnkârcıların durumundan bahsedilirken bu metot kullanılarak onların aşırı derecede küfre saplandıkları ve bundan dolayı cezalarının ağır olacağı edebî bir şekilde aktarılmıştır. Bazen de, tenkît yöntemiyle kâfirlerin Allah hakkındaki yersiz iddiaları çürütülmüştür. Kimi yerde de bu sayede cennet ve cehennemliklerin halleri en iyi bir şekilde tasvir edilip gözler önüne serilmiştir. Ayrıca bunun âyet fezlekelerinde icrâ edilmesiyle o âyetin içeriğine uygun mesaj verilmiş ve insanlar, o âyetteki hükümlerle amel etmeye teşvik edilmiştir. Bu söz sanatının incelikleri sayesinde âyetlerde anlatılan bazı olay ve olguların oluş ve gerçekleşme zamanına, ilmi ilâhîye uygun bir biçimde işaret edilmiştir. Ayrıca, bu üslûpla Arapçaya ait kelimelerin esnek ve değişken yapıları özelliklerinden de yararlanılarak, Allah'ın yaratıcılığındaki mükemmel ölçü gözler önüne serilmiştir. Yine bu metot vesilesiyle, Arapça fiillerdeki çatı zenginliğinden de istifade edilerek, Allah'ın her zaman kulunun yanında olduğu ifade edilmiştir. Bazı yerlerde ise bu söz sanatının kullanılması sonucu âyetler arasındaki ses ahengi en güzel bir şekilde korunmuştur. Fakat bu çalışmamız sonucunda bizde hâsıl olan şu kanaati de dile getirmemiz gerekir ki: Çoğu yerde bu metodun fark edilmesi ve iyice anlaşılması pek de kolay görünmemektedir. Bundan dolayı bu Kur'ânî üslûbun ve bununla verilmek istenen mesajın ortaya çıkarılması için dil ve belâgat ile ilgili eserler başta olmak üzere muhtelif ilim dallarından faydalanmak ve yoğun bir zihni çaba harcamak gerekmektedir. Allah, kutsal kitabımızın birçok yerinde insanları akıllarını kullanmaya, tefekkür etmeye ve Kur'ânı tedebbür etmeye davet etmektedir. Bunun da tenkît gibi Kur'ân'ın üstün edebî üslûplarının keşfedilmesine yönelik bir işaret olduğunu söylebiliriz. Zira bu, âyetler arasında gizli kalmış mesajlar ile insanların hidayetine vesile olacak iletilerin ortaya çıkmasına ve onlara dinî-dünyevî hayatlarında rehber olacak hükümlerin gün yüzüne çıkmasına vesile olacak en önemli hususlardandır. Kur'ân'ın her ifadesinin zengin anlamlar içerdiği, sadece yüzeysel bir anlama sahip

olmadığı, belki de zâhir ve bâtin olarak ifade edilen açık ve gizli anlamlarının olduğu düşünöldüğünde tenkît metodundan haberdar olmanın büyük bir önem arz ettiğini ifade edebiliriz. Buna binâen Kur'ân'ın her ifadesinin tenkît metodu çerçevesinde incelenmesinin elzem olduğunu ve bunun müstakil bir şekilde çalışılmasının faydalı olacağını öne sürebiliriz. Bunun, âyetlerin anlaşılmasını kolaylaştırmakla kalmayacağı, belki de müşkilü'l-Kur'ân, mecâzü'l-Kur'ân, muhkem ve müteşâbih, vücûh ve nezâir gibi Kur'ân ilimlerine veri sağlayacağı ve bunların da anlaşılmasına yardımcı olacağı kanaatini taşımaktayız.

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Sabğatullah TAYFUR

Finansman / Funding:

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that he received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Hüseynî. *Rûhu'l-me'ânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Askerî, Ebû Hilâl. *Kitâbü's-şinâ'ateyn el-kitâbeti ve's-şî'r*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1986.
- Atîk, Abdülazîz, *İlmü'l-me'ânî*. Beyrut: Dâru'n-Nahda, 2009.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâ'îl. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Mustafâ Edîb el-Buğâ. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Burûcerdî, Muhammed b. Hamed, *el-Fethu 'alâ Ebi'l-Feth*. thk. Abdülkerîm ed-Düceylî. Bağdat: Dâru's-Şü'ûni's-Sekkâfiyyeti'l-'Âmme, 1987.
- Cürcânî, 'Ali b. Muhammed b. 'Ali. *et-Ta'rîfât*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1985.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Şerbu tasrîfi'l-İzzî*, thk. Muhammed ez-Zefzâf. Kuveyt: Dâru'z-Zâhiriyye, 2020.
- Dervîş, Muhyiddîn. *İ'râbü'l-Kur'ân ve beyânühü*. 10 Cilt. Suriye: Dâru'l-İrşâd, ts.
- Dımaşkî, Ömer b. Alî b. Âdil. *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-kitâb*, thk. Âdil Ahmed vd. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998.
- Er, Rahmi vd. "Tenkit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/458-465. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Farâhidî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl, *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmarrâî. 8 Cilt. b.y.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. 'Ali el-Mukrî. *el-Mişbâhu'l-münîr*. 2 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-'İlmiyye, ts.
- Hamevî, 'Ali b. 'Abdillâh, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-erib*. thk. İsam Şuaytû. 2 Cilt. Beyrut: Dâru ve Mektebetü Hilâl, 1987.
- Hasan Hân, Sıddîk b. Ali b. Lutfillâh el-Hindî. *Fethu'l-beyân fî ma'âsidi'l-Kur'ân*. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1992.
- Hâzin, Alâüddîn Ali b. Muhammed. *Lübâbü't-te'vîl fî ma'âni't-tenzîl*, thk. Muhammed Ali Şâhîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1993.

- Herarî, Muhammedü'l-Emîn b. 'Abdillâh el-Uramî. *Tefsîru hadâiki'r-rahî ve'r-reyhân*. thk. Hâşim Muhammed Ali. 33 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-temûr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru Sahnûn li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1997.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ. *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*. 6 Cilt. Şam: Dâru'l-Fikr, 2002.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Mısrî. *Lisânü'l-'arab*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Münkız, Üsâme. *el-Bedî' fî nakdi's-sî'r*. thk. Ahmed Bedvî - Hâmid Abdülmecîd Kahire: Mektebetü Câmi'ati Kahire, ts.
- İbn Sîde, Ali b. İsmâil el-Mursî. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*. thk. Adülhamîd Hindâvî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- İbn 'Useymîn Muhammed Sâlih, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Suudi Arabistan: Müessesetü's-Şeyh Muhammed Sâlih b. el-'Useymîn el-Hayriyye, 2015.
- İbnü'l-Esir, Ebu's-Sa'âdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîsi ve'l-eşer*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî – Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979.
- Kaçar, Halil İbrahim. "Tenkît", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/465. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Kazvîni, Celâluddîn Muhammed b. Sa'diddîn Hatîb. *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*. thk. Behîc Gazzâvî. Beyrut: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1998.
- Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ. *el-Külliyât*, thk. Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Makdisî, Mucîruddîn b. Muhammed el-Uleymî. *Fethu'r-rahmân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Nuruddîn Tâlib. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2009.
- Meydânî, Abdurrahmân Hasan Habenneke. *el-Belâgatü'l-'arabiyye*. 2 Cilt. Şam: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Mûsîlî, Nasrullah b. Muhammed, b. Abdilkerîm. *el-Meşelü's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve's-sâ'ir*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriye, 1995.

Mutarriz, Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyid b. Ali. *el-Muğrib fî tertîbi'l-Mu'rib*. thk. Mahmûd Fâhûrî – Abdulhamîd Muhtar. Halep: Mektebetü Üsâme b. Zeyd, 1979.

Mısrî, İbn Ebî İsbâ'. *Tahrîrû't-tahbîr*. Birleşik Arap Emirlikleri: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.

Mustafa, İbrâhîm vd. *el-Mu'cemü'l-vaşîf*. thk. Mecme'u'l-Lugati'l-'Arabiyye. 2 Cilt. b.y.: Dâru'd-Da've, ts.

Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb b. Alî, *el-Müctebâ mine's-sünen*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbûti'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1986.

Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemu'l-lugati'l-arabiyyeti'l-mu'aşıra*. 4 cilt. Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 2008.

Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-ğayb*. 32 Cilt. b.y.: Daru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2000.

Râzî Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdilkâdir. *Muhtârû's-ş-şihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999.

Rızâ, Muhammed Reşîd. *Tefsîru'l-Kur'ân'il-hakîm*. 12. Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Âmmetü'l-Kütüb, 1990.

Sâmarrâî, Fâdıl Sâlih. *Meâni'n-naħv*. 4 Cilt. Ürdün: Dâru'l-Fıkr, 2000.

Sâfî, Mahmûd b. 'Abdirrahîm. *el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'ân*. 31 Cilt. Şam: Dâru'r-Reşîd, 1997.

Şâtıbî, Ebû İshak İbrâhîm b. Musâ. *el-Makâşidü's-ş-şafîye fî şerhi hulâşeti'l-Kâfîye*. 10 Cilt. Mekke: Ma'hedü'l-Buhûs, 2007.

Şâzelî, Ahmed b. Muhammed. *el-Baħru'l-medîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2002.

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2000.

Zebidî, Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed Mürteza. *Tâcu'l-'arus min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. b.y.: Daru'l-Hidaye, ts.

Zehrî, İbrâhîm b. Muhammed b. Zekerıyyâ. *Şerhu şî'ri'l-mütenebbî*. thk. Mustafâ 'Aliyyân. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.